

Margot Lander - Lette trin i Lundede

Vores førstesolodanserinde

Af Anett Wiingaard

Den romantiske ballet Giselle. Foto: Birthe Melchior/Ritzau Scanpix

Bevæger man sig væk fra trafikken og går ind ad skovstien ved Skovporten i Tisvilde Hegn, vil man lidt efter passere en række af de store sommervillaer, der blev opført i begyndelsen af 19-tallet i engelsk cottagestil. Niels Bohr, William Scharff, Victor Bendix og Rigmor Stampe har tidligere været beboere i disse huse i et af de smukkeste sommerhusområder, diskret tilbagetrukket fra de københavnske sommergæsters indlogering på badehoteller og pensionater i det gamle fiskerleje. En god spadseretur fra Lejet finder man en stråtekt sommervilla grænsende op mod heget og vendende ud mod en vej¹ opkaldt efter vores førstesolodanserinde, Margot Lander.

Da Margot Lander som nygift i 1947 indtog sommervillaen ved skovbrynet, som hendes mand, direktør Erik Nyholm, havde ladet opføre i 1938, var det dog under navnet Margot Lander Nyholm. Hun var da 37 år, på tærsklen til at afslutte sin balletkarriere og havde med storsind overladt primaballerinarollen i århundredes største ballet, Etude², til den unge balletdanser Toni Pihl. Margot Lander har haft en væsentlig rolle for den moderne ballets gennembrud, og

hendes teknik og udstråling gør hende til det 20. århundredes mest betydningsfulde danserinde. Efter anden verdenskrig blev der i både England, Frankrig og Danmark opbygget nationale kompagnier, der skulle spænde fra det klassiske til det moderne repertoire. Kompagnerne blev bygget op omkring en primaballerina; en central danser, som balletkompagniet dansede op imod. I København blev det Margot Lander, der som den første fik titlen førstesolodanserinde i 1942. Hendes første ægtemand, Harald Lander, fornyede balletten i sin tid som balletmester og koreograf i perioden 1932 – 51, og med et repertoire bygget op omkring Margot Lander fik balletten en blomstring efter tidligere at have levet mere tilbagetrukket under skuespillet og operaen.

Vor førende balletanmelder, Erik Aschengreen, oplevede som 14-årig at se Margot Lander danse: ”Hun var min første ballerina, og derfor kan jeg ikke bedømme hende som danserinde. Men jeg kan huske det indtryk, hun gjorde på mig. Det har været hendes sidste sæson, hvor jeg så hende i Giselle – og det var fuldstændig betagende. Hun havde en udstråling, som man godt kunne fornemme, selvom man ikke forstod meget af balletkunsten. Billedet står stadigvæk for mig”.

Optagelse på balletskolen

Syv år gammel gik Margot Gerhard med sin mor i hånden ind ad Det Kongelige Teaters indgang i kolonnaden for at begynde sit liv som balletbarn. Her havde den fem år ældre Harald Lander længe før haft sin ”debut” på scenen, da instruktørerne af både skuespil, opera og ballet ofte sendte bud op til balletskolen for at finde egnede små statister til sæsonens repertoire. Margots forældre var ikke fremmede for teaterlivet. I hjemmet indstuderede moderen sange til sine koncert-optrædener, mens faderen ernærede sig som forfatter og journalist. Margot og hendes søster voksede således op i et bohémehjem præget af musik, hvor lille Margot med sin livlige fantasi gennemspillede alle rollerne i sine opdigtede historier og til moderens ak-kompagnement sang og dansede i fri leg.

På teatret kom der faste rammer. Balletten ved Det Kongelige Teater er en af de ældste og traditionsrigeste balletter, der findes i verden, og dagens timer med træning og skolegang var lagt i et fast skema. Træningen byggede på den stil, som balletmesteren Bournonville havde indført i 1830’erne, hvor målet var harmoniske bevægelser med rolige, rundede arme, så blikket fulgte de hurtige trin og fangede glæden ved dansen. Dansegleden, den mimiske udtryksfuldhed og den yndefulde harmoni med mand og kvinde som ligeværdige partnere var den tradition, i hvilken Margot de følgende år blev trænet ved barrene i den store balletsal med

udsigt over Kongens Nytorv mod Magasin du Nord.

For balletbørn var drømmen at blive udvalgt til at danse børnedansen i festspillet Elverhøj, hvor børnenes optræden i et rigtigt parti ved stykkets bryllupsfest giver mulighed for at fremvise deres danseevner for et taknemmeligt publikum. For Margot blev denne drøm opfyldt anden juledag i 1919, hvor hendes navn for første gang stod på plakaten for Det Kongelige Teater, og hvor publikum klappede begejstret af den lille pige med de tindrende glade øjne.

Debut i Bournonvilleballet

Repertoiret fra Bournonville prægede balletten, og i Fjernt fra Danmark fik Margot sin egentlige debut på scenen. Det var i maj 1926, at hun 15 år gammel dansede karakterdansen Eskimo-pas de deux på scenen forestillende en dansk fregat for anker i Spanien. Balletten er en typisk Bournonvilleballet med dualismen mellem det erotisk dragende og den borgerlige virkelighed, og Margot var da også opdraget i denne skole. Men en typisk Bournonvilledanser blev hun ikke. Erik Aschengreen sammenfatter det således: ”Hun var ikke Bournonvilledanser; hun dansede Birthe i Et Folkesagn, og Birthe har troldevæsen i sig, byttet om på herregården og lagt i en vugge der. Hun dansede også señoritaen i Fjern fra Danmark, og Rosita er spansk. Så dette, lidt blide Bournonville, søde pige, det dansede

hun ikke. Heller ikke Sylfiden dansede hun, hun var mere dramatisk”. I årene efter sin debut sled Margot Gerhard med teknikken, og den unge aspirant var ikke sjældent på plakaten, dog ikke i det moderne repertoire, der var hendes store interesse. Forandringen skete, da hendes barndomskammerat Harald Lander vendte hjem efter to års trænings- og arbejdsophold i USA for kort tid efter at blive udnævnt til balletmester. Under udlandsopholdet havde Harald Lander studeret hos den russiske danser, Ivan Tarasoff, der efter den russiske revolution havde oprettet sin berømte balletskole i New York. Det var fra denne, at Harald Lander som balletmester indførte den russiske ballettræning på Den Kongelige Balletskole.

Harald Lander

Allerede før udnævnelsen til balletmester havde Harald Lander prøvet kræfter med sin første egen ballet Gaucho og med blik for Margots dramatiske evner skabt et kvindeligt hovedparti til hende. De to dansede en lidenskabelig tango pas de deux på scenen og året efter også i privatlivet, da Margot som 22-årig i 1932 giftede sig med Harald Lander. Med øje for Margot Landers talent skabte han senere et repertoire omkring hende, og allerede to år efter sin udnævnelse som balletmester vovede han at give hende hovedpartiet som Svanilda i Coppelia. Rollen som Svanilda, der narrer dukkemageren til at tro, at hans dukke er blevet levende, var

ikke let at springe ind i, da hun overtog den efter ballettens lysende stjerne, Elna Lassen, efter dennes selvmord. Men Margot Lander turde, og Erik Aschengreen beretter: ”Hun var morsom i Svanilda, og det var en af de første store roller, hun fik. Den havde den berømte Elna Lassen danset; oh, hun var den store tiljublede, men så skød hun sig, og Margot fik rollen. Og det var hun meget nervøs ved. Men så skete der det, at de alle syntes, at hun var jo lige Svanilda, en moderne spilopmager og en yndig pige. Derefter dansende hun rollen hundrede gange, da de den gang ’sad på’ rollerne, der var ikke dobbeltbesætning som i dag i partierne”.

Den klassiske teknik

Med Harald Lander som balletmester fik balletten en ny blomstring og med ham blev for alvor introduceret et nyt repertoire. Som forudsætning for dansen blev danserne indført i de klassiske, russiske træningsmetoder, og Margot Lander var atter blandt de flittigste – hun ønskede at beherske den klassiske skole til fulde. Denne tekniske sikkerhed kulminerede i hendes senere præstation som svaneprinsessen i den klassiske, russiske ballet Svanesøen. I denne den mest krævende og berømteste af alle klassiske primaballerinapartier imponerede hun med sin poetiske tåspidsdans og balancering, hvor anmelderen Svend Kragh-Jacobsen fremmaner hendes særlige evne: ”Evnen til pludselig at stanse op midt i flugten og stå

som støbt i skinnede metal, kun en tåspids i gulvet og den ene hånd som isnet fast i højeste stilling”. Det hårde slid og de ømme tåspidser foldede sig på scenen ud i det lette, graciøse væsen, der tilsyneladende uden anstrengelse dansede det krævende parti, som hun siden ægteparrets rejse til Moskva i 1935 havde ønsket at gøre til sit.

Før partiet som Svaneprinsessen var det dog især som den morsomme og moderne danser, hun brillierede. Harald Lander skabte som koreograf et nyt repertoire af moderne balletter, bl.a. Fodbold og i samarbejde med Kjeld Abell hyldestballetten, Thorvaldsen, i hundredåret for Bertel Thorvaldsens hjemkomst. ”I Fodbold var hun et tælleapparat, og i Thorvaldsen var hun en chik, moderne pige, der kommer ind på Thorvaldsens Museum, bliver låst inde om natten, og så får hun en flirt med Jason – så hun er den moderne, sjove, muntre og den lidt kokette. Folk vil jo altid gerne karakterisere, så hun følte, at hun blev sat lidt i bås. Og så var hun dygtig nok til at komme ud af det. Med Svanesøen opdagede de, at registret var større, det var også til det elegiske”, fortæller Erik Aschengreen.

Harald Lander udnyttede i sine dispositioner Margot Landers spændvidde fra det vemodige til det morsomme, og i Troldmandens Lærling morede publikum sig fra første øjeblik, hvor hun med strittende ”kostehårsparyk” stikker hovedet ind på scenen som

Første-kost: ”Der var en troldsplint i hende; kosten i Troldmandens Lærling er også lavet til hende, for hun havde noget drilsk, der måske godt kunne blive en lille smule diabolisk – set med den tids øjne – i dag ville man nok synes, at hun var meget uskyldig”, fortæller Erik Aschengreen.

Førstesolodanserinde

I 1942 under krigen blev Margot Lander efter en teaterreform som den første udnævnt med den nye titel til Førstesolodanserinde. På teatret fejrede hun triumfer, men privat gennemgik hun en skilsmisse med Harald Lander; deres tætte samarbejde fik dette dog ingen indflydelse på. Som venner drog de og akkompagnatøren Elvi Henriksen på studierejse til Spanien for at lære den oprindelige spanske dans. I Harald Landers erindringer fås et malende billede af danseparret som elever i en kælder i Madrid med børnebørns ophængte bleer omkring klaveret, men hvor omgivelserne blev glemt, når La Quica kastede sig ud i en forrygende Flamenco, og Margot hvirvlede ud i dansen og efterlignede trinene. ”Og der hørte jeg det igen, Elvi elskede hende. De rejste sammen under krigen, og det er en helt forrygende historie, da de rejser rundt i Spanien og skal tilbage med tog op igennem Europa – men altså, alle taler så smukt om hende. Vidunderlig var hun, et meget sødt menneske”, har flere øjenvidner fortalt Erik Aschengreen.

Giselle

Da grænserne åbnes efter krigen, var det danske balletkorps klar til nye udfordringer. Den romantiske, franske ballet, Giselle, var holdt i live ved den russiske ballet og sat op igen i Paris i 1910, og i Danmark ønskede Margot Lander nu at prøve partiet med de store dramatiske og dansetekniske udfordringer som den svigtede bondepige, der bliver vanvittig af kærlighed. Erik Aschengreen fortæller om udvidelsen af hendes rollespektrum fra det moderne, muntre til det tragiske således: ”Da hun ville danse Giselle, da fik hun først nej; teatret og Harald syntes ikke, at hun skulle danse Giselle. Og det tror jeg var første og måske eneste gang, at hun sagde, det VIL jeg danse. På det tidspunkt var hun kommet i en position, så man føjede hende, og således blev hun den store tragiske danserinde, for ellers var hun mere morsom”.

Den tids anmelder, Svend Kragh-Jacobsen, beskriver hendes rørende udtryksfuldhed i vanvidssenen ”for tale tydeligere end Margots Ansigt gjorde ingen på vore Scener. Hver Nuance stod klart i hendes ansigt; hun gennemlevede den store tragiske Scene med en Intensitet, en ædel Skønhed, som greb dybt, knugede hjerterne; vi følte for dette stakkels lille Menneske og hendes grumme skæbne”.

Etude

I Harald Landers tid som balletmester havde balletten og dens repertoire ændret sig, og korpset var på vej mod et internationalt gennembrud. I 1948 drog Margot Lander og nogle af de bedste unge dansere med Harald Lander til Bruxelles og derefter til Stockholm – hvor ”danskerne var årets balletoplevelse”, ifølge en svensk kritiker, for bl.a. at fremvise Vaaren samt uddrag af Etude - begge balletter skabt til Margot Lander.

Etude er bygget over en træningstime i klassisk ballet, hvor balletten går fra grundtrinene til større og vanskeligere variationer, hvor træningstimen med dens hårde slid umærkeligt glider over i den rene dans. Det er en lille piges vej fra balletbarn til ballerina, men også en gennemgang af ballettens trehundredeårige historie fra de klassiske fem positioner, der blev grundlagt af Ludvig den Fjortendes danselærer i Versailles, til romantikkens dans for elskende, pas de deux'en, og indførelsen af den poetiske tåspidsdans. Den yndefulde franske skole glider i balletten over i den mere effektfulde russiske stil kendetegnet for de store kejserballetter i Skt. Petersborg med dramatiske trin og spring og med kvinden i høje løft over manden; efterfulgt af publikums klapsalver efter de effektfulde præstationer.

Det var komponisten Knudåge Riisager, der præsenterede Harald Lander for ideen om at skabe en ballet ud fra den østrigske komponist Carl Czernys klaverøvelser og sammen arbejdede de to aften efter aften med den unge danserinde, Toni Pihl, som ”prøveballerina” inden premieren i januar 1948, hvor Margot Lander foldede sig ud i det store parti tiltænkt hende i spidsen for korpset. Allerede ved premieren forudså Svend Kragh-Jacobsen, at Etude ville komme frem på andre af verdens store balletscener, og balletten er da også blevet den hyppigst opførte danske ballet i det 20. århundrede.

Ved premieren stod Margot Lander Nyholm stolt som centrum, da scenens prøverum forvandlede til et festrøm, hvor billederne blev levende og fulgte primaballerinaens dans. Balletten var opbygget til hende, men mange gange nåede hun ikke at danse den, da hun med sin nye ægtemand i 1949 skulle til Amerika og derfor havde orlov fra teatret. Erik Aschengreen fortæller: ”Så kunne hun havde sagt, at så skulle der ikke danses Etude i den periode, men så spurgte Harald, om Toni måtte danse partiet, og med Margots generøsitet svarede hun, at selvfølgelig må Toni danse den. Og denne historie har jeg fra Toni: Da Toni ankom til teatret, var hun naturligvis meget nervøs – hun var 17 år og alles øjne inkl. kritikernes ville være på hende – men i garderoben blev hun mødt af

en stor buket blomster fra Margot medfølgende et kort med teksten ’Bare rolig, det klarer du sagtens’. Så dansede Toni, og da hun kom tilbage til garderoben, fandt hun en stor æske chokolade med et nyt kort, hvorpå Margot havde skrevet ’Der kan du se min pige, du klarede det’.

Da Margot Lander Nyholm kom tilbage fra Amerika, overlod hun rollen til Toni – en smuk gestus over for den unge danser, hun også senere i livet bevarede et kærligt forhold til, nu med Toni som hustru til Harald Lander.

Harald Lander affæren

Blot tre år efter sejren med Etude måtte Harald Lander forlade Danmark for altid. En sen nat blev han kaldt ind på teatret for på teaterchefens kontor at blive oplyst om, at han var mistænkt for ”uterlighed”, herunder at have ”befamlet” unge danserinder. Anklagepunkterne var mange, men det var svært at skelne mellem hvilke, der blot byggede på rygter og jalousi, og hvilke, der byggede på virkelige hændelser. Harald Lander var charmerende og holdt af kvinder og samtidig en enevældig balletmester, der kunne forskelsbehandle – nogle følte sig set og andre ikke. At Harald Lander havde udpeget den kun 17-årige Toni Phil til at overtage det store parti i Etude efter Margot Lander har sandsynligvis ikke gjort stemningen blandt ballerinaerne bedre³. I pressen

eksploderede balletsagen, og befolkningen blev delt i to lejre: for eller imod. For Margot Lander Nyholm var der ingen tvivl, hendes støtte var ubetinget, og med ophold i hendes og Erik Nyholms ferieejlighed i Rom blev der arbejdet for sagen blandt andet efter succespremieren af Etudes i Paris i efteråret 1952.

25.11.52

Kæreste Toni og Harald.

Tak for dejligt brev – (...) Dagen efter at vi ankom til Rom, blev vi inviteret til middag hos Gustav Rasmussen sammen med kongen og dronningen. Vi var henrykte ved tanken om endelig at komme til at tale lidt om jer. Jeg var klar over, at det skulle gøres med stor forsigtighed for ikke at skade, for majestæten har aldrig omtalt det til nogen. (...) Aah endelig (tænkte jeg) gik der på en sund og naturlig måde hul på bylden. – Så var der selvfølgelig ikke måde med mine udtalelser ... Det må have ringet for jeres øren den aften, for der var ingen anledning, der gik tabt. (...) For der kan gøres mere, hvis det sker helt fint og stille inden for de nøje angivne rammer. (...) Han (Erik, red.) sagde, at det for Danmark betød uendeligt meget, at både en dansk balletmester og komponist havde haft så stor succes i udlandet. (...) Nu de kærligste hilsner og tanker til jer begge
Hej
Jeres Erik og Margot

Afskedsforestilling

I 1950 så publikum for sidste gang Margot Lander danse på scenen. Svend Kragh-Jakobsen beskriver, hvordan adskillige af det festklædte publikum, som fyldte Det Kongelige Teater, havde camperet en mørk og kold nat foran teatret for at skaffe sig billet⁴. Anstrengelsen blev belønnet, for nu oplevede de for sidste gang Margot Landers Svanepriks: ”Aldrig har svanen svævet lettere over Scenen, aldrig har Armføringerne været stoltere, Blikket ædlere, lethed og overlegenheden i det tekniske mere brillant, uden at Teknikken dog eet Øjeblik dominerede. Det var Følelsen, der herskede i hver Bevægelse, og det viser bedst, hvor stor en Kunstnerinde, vi mister ved Margot Landers Afsked med Nationalscenen”. Under et brus af hyldest fra publikum, hvor Frederik IX ved fremkaldelserne rejste sig i sin loge og efter en hyldesttale bukkede for den store ballerina, takkede Margot Lander af på den nationale scene og var derefter ikke længere i offentlighedens søgelys. De følgende år, inden hendes alt for tidlige død, var det som privatperson, hun modtog gæster i lejligheden i det antikke Rom, genså sine tidligere dansepartnere i lejligheden på Esplanaden eller nød den stille ro i villaen ved Hegnet i Tisvilde Lunde.

Bryllup og sommervilla

Afskeden fra balletten gav mulighed for rejser med ægtemanden Erik Nyholm,

med hvem hun havde giftet sig i 1947. Erik Aschengreen var kun 12 år, men da han med sine forældre ferierede i Tibirke hver sommer, blev han øjenvidne til brylluppet: ”Som sagt, de skulle giftes, så de var gået op til præsten i Tibirke Kirke, da de jo boede der, men han ville ikke vie dem, fordi hun var fraskilt. Og så cyklede de over til min onkel, der var præst i Ramløse. Jeg kan huske, at jeg kom der den formiddag, hvor de var der - jeg vidste jo ikke, at de skulle komme, men der stod to cykler, og jeg kom på min egen lille cykel fra Tibirke, hvor vi boede, og så kommer de ud, så jeg for ind til min onkel og spurgte, hvad det handlede om. Og de havde så været der for at spørge, om han ville vie dem, og det ville han jo gerne. Det var så sommeren 47, og kirken skulle pyntes med markblomster, så jeg var ude om morgenen meget tidligt og plukke alle de kornblomster, jeg kunne finde i marken. Så op i en cykelkurv, cykle derover, og så pyntede vi kirken meget smukt med kornblomster, valmuer og margeritter. Så sad vi så alle sammen og ventede, men hun kom ikke. Først tog alle det roligt, men så kom der en vis uro i kirken, vi ventede en time”.

Ventetiden blev belønnet, Margot nåede endelig frem, efter at hun og en veninde havde

Margot Lander Nyholms italienske husholderske, Anna, forærede sin scrapbog til Vejby-Tibirke Selskabet

Når Det kgl. Teater har genoptaget den verdensberømte ballet "Svanesøen", er det fordi vor store prima-ballerina Margot Lander snart tager sin afgang fra balletten. Mange andre store kunstnerinder har danset i "Svanesøen", bl. a. den russiske danserinde Pavlova.

Sommervillaen ved Hegnet. Foto: Chr. Friis

kørt den gale vej til Ramløse, og det var som brud, hun vendte hjem til sommervillaen ved hegnet.

I den stråtækte villa kunne ægteparret leve et privat liv. Hos naboen hang malerier signeret ML, hvor hun i malerkunsten kunne folde sit kunstneriske talent ud, og med barndommens klaver i huset har sangen udfoldet sig. Ballerinaen må også have elsket at spadsere over de lyngområder, der dengang dækkede Lundene, og at kunne tage af blomsterne i den smukke have. Svend Kragh-Jacobsen beskriver, hvordan hun i haven fuldstændig kunne glemme sig selv og sine gæster over en hund eller en blomst

”Den stod dér og så så yndig og alene ud, at jeg simpelthen måtte blive hos den” ville forklaringen lyde, når hun blev hentet tilbage til gæsterne. Et levende og usædvanligt menneske fuld af følelser – følelser, der på teatret blev transformeret til den rene kunst.

At se ind i haven var ikke muligt, lukket som den var for offentlighedens øjne. Men Erik Aschengreen mindes som barn at have hørt stemmer og latter fra livlige haveselskaber, og blandt gæsterne kan have været Harald Lander med venen Knudåge Riisager, fra hvis hus der kun var en kort gåafstand, ligesom Svend Kragh-Jacobsen ofte kom i den røde sommervilla.

Ved Margot Landers alt for tidlige død i 1961 blev hun begravet⁵ på den smukke kirkegård ved Tibirke Kirke med udsigt over det bakkede landskab og Holløse Bredning. Hendes liv som primaballerina fik en væsentlig betydning for ballettens udvikling fra den Bournonvilleske skole til den moderne ballet og den klassiske russiske stil samt for ballettens placering som et internationalt kompagni på højde med de store. Datidens anmelder, Frederik Schyberg, fremhævede hende allerede kort efter krigens afslutning

ved opførelsen af Fugl Fønix, hvor hun til publikums forskrækkelse kastede sig ud fra klippen og i et fald blev grebet af partneren: ”Hun er en verdensdanserinde, og der vil engang skabes sagn om hende. Apoteosen til slut (...) hævdede hun gennem sit ansigts forunderlige udtryk af evighed – et billede på noget tidsløst og bestandigt, der er ballettens idé, men tillige det højeste, scene-kunstnere i lykkelige øjeblikke kan nå at give i deres flygtige tidsbundne kunst”.

Kilder

Samtale med Erik Aschengreen

Litteratur

Arnedal, Poul: Sommerliv og fiskesuppe i Tisvilde, Politiken 2016

Aschengreen, Erik: Der går dans. Gyldendal, 1998

Aschengreen, Erik: Mester. Historien om Harald Lander. Gyldendal 2005

Aschengreen, Erik og Nørlund, Ole: Balletbogen. Gyldendal 1992

Kragh-Jacobsen, Svend: Margot Lander, Rasmus Navers Forlag 1948

Kragh-Jacobsen, Svend: Vedbend og Laurbær. Carit Andersens Forlag 1952

Lander, Harald: Thi kendes for ret? Henning Branners Forlag 1951

Film

Margot - kærligst. Det Danske Filminstitut 1982

Referencer

1 Da Margot Lander senere ændrede navn til Margot Lander Nyholm blev vejens navn Margot Nyholms Vej (en skandale hæftede sig i datiden til navnet 'Lander', hvorfor det blev udeladt).

2 Ved premieren i Paris i 1952 fik Etude et internationalt "s" tilføjet.

3 Toni Lander (født Phil) forlod efter skandalen Det Kongelige Teater sammen med Harald Lander og fik efterfølgende en stor international karriere.

4 Margot Landers svoger, Torben Prip, amatørfilmede fra kulissen og med bl.a. Erik Aschengreens indsats blev der skabt en dokumentarfilm godt 30 år senere.

5 Margot Landers gravsted er senere nedlagt.